

WŁODZIMIERZ KACZOCHA

KULTURA DEMOKRATYCZNA — KONCEPCJA TEORETYCZNO- IDEOLOGICZNA EDWARDA ABRAMOWSKIEGO

Pośród prac poświęconych twórczości Edwarda Abramowskiego brak analiz jego poglądów dotyczących kultury. Poglądy te formułował zawsze w kontekście rozważań o kooperatyzmie, nie wyodrębniając kultury jako specjalnego przedmiotu badań — są one jednakże dostatecznie rozwinięte i prezentują analizy niektórych zjawisk empirycznych oraz wizję kultury przyszłości. Czytając pisma Abramowskiego odnosi się wrażenie, że formułowana przezeń ideologia kooperatyizmu, szerzej ujmując, ideologia społeczeństwa zorganizowanego w różnorodnych stowarzyszeniach — przepojona jest takimi wartościami, które tradycyjnie zalicza się do kultury. Przy czym autor głosił, że twórcą zarówno kooperatyw jak i innych stowarzyszeń jest człowiek uspołeczniony, tzn. akceptujący wartość solidarności. Wartość ta zrodziła się w łonie proletariatu, a jej społeczną obiektywizacją są wszelkie formy walki klasowej prowadzone przez związki zawodowe, partie polityczne oraz kooperatywy. W płaszczyźnie zaś jednostkowej, rodzinnej i sąsiedzkiej wartość solidarności przekształca się w braterstwo, tzn. wzajemną pomoc, która umożliwia przetrwanie rodzinom proletariackim w sytuacji przede wszystkim zagrożenia ekonomicznego. Przy czym Abramowski odwoływał się do początków chrześcijaństwa pisząc, że w *braterstwie jest cała religia Chrystusa*¹ sankcjonująca wartość człowieka jako istoty posiadającej niezbywalne prawo do *życia pełnego*.

Abramowski rozwijał ideologię kooperatyizmu w wielu pracach, m. in. w *Ideach społecznych kooperatyizmu* (1902 r.) oraz w *Kooperatywie jako sprawie wyzwolenia ludu pracującego* (1912 r.). W jednym z artykułów pisał, że: *Kooperatywa spożywcza jest stowarzyszeniem demokratycznym, to znaczy takim, gdzie wszyscy członkowie mają jednako- we prawa i obowiązki (...) Zgromadzenie ogólne członków jest najwyższym prawodawcą (...) wybiera urzędników stowarzyszenia, kontroluje ich dzia-*

¹ E. Abramowski: *Nasza polityka* (1906). W: Idem: *Pisma*. T. 4, Warszawa 1928, s. 266.

łałość². Tylko w kooperatywie oraz wszelkich innych stowarzyszeniach, zakładanych dobrowolnie w celu realizacji potrzeb ludzkich, każdy człowiek uczy się *wolności twórczej* oraz *prawdziwej demokracji*. Człowiek jest jedynym podmiotem życia społecznego w ramach stowarzyszenia — stowarzyszenie kształtuje *wolnego twórcę życia*³. Można stwierdzić, że dialektyczny związek między podmiotem (jednostką) a przedmiotem (stowarzyszenie) wypełnia się indywidualną, ludzką treścią. W dotychczasowej historii społecznej, sądził Abramowski, jednostka była zawsze przedmiotem, a prawa dialektyki objaśniające procesy społeczne były zawsze, stwierdzał, *anonimowe*, a więc niepojęte dla poszczególnego człowieka. Z chwilą pojawienia się ruchu kooperatyw⁴ poczęła kształtować się demokracja *prawdziwa* wyrastająca z działań upodmiotowionego człowieka, który jest osobiście odpowiedzialny za rozwój owej demokracji.

W wymienionych dwu pracach oraz wielu artykułach Abramowski postulował, by idee stowarzyszenia spożywców (kooperatywa) przenieść do innych dziedzin życia społecznego oraz do klasy chłopskiej i inteligencji. Jeżeli stowarzyszenia ogarną produkcję, wymianę towarów, jeśli przystąpiły do nich cały lud pracujący, to kapitalizm, pisał, *zemrze spokojną naturalną śmiercią (...) na jego miejscu zjawi się rzeczpospolita kooperatywna* (tj. autentyczna demokracja — W. K.), *wielka organizacja wszystkich kooperatyw, związków, stowarzyszeń*⁵. Owa rzeczpospolita będzie *prawdziwym komunizmem*, będzie *demokracją istotną* utworzoną przez *wolnych ludzi i wolne społeczeństwo*⁶. Ta droga budowania komunizmu wyklucza oczywiście, po pierwsze — zbrojną rewolucję ludu, po drugie — ogranicza rolę państwa w ramach społeczeństwa stowarzyszeń do *niezbędnego minimum*, tj. do ochrony granic, polityki zagranicznej oraz ewentualnej egzekucji prawa karnego, jeśli będzie ono jeszcze potrzebne. Zamiast rewolucji politycznej, którą przygotowują przywódcy partyjni proletariatu, a która jest całkowicie zbędna w świetle idei kooperatywności, należy z uporem, właśnie w ramach kooperatyw i stowarzyszeń przeprowadzać rewolucję moralną. Celem rewolucji moralnej, która rozpoczęła się już w momencie założenia pierwszej robotniczej kooperatywy, jest odrodzenie i rozpowszechnienie wartości humanistycznych: solidarności wy-

² I d e m: *Znaczenie spółdzielczości dla demokracji* (1906). W: Idem: *Pisma*. T. 1, Warszawa 1924, s. 226.

³ Ibidem, s. 227.

⁴ Pierwszą kooperatywę spożywczą założyli robotnicy w Rochdale (Anglia), w 1844 roku.

⁵ E. Abramowski: *Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego*. Warszawa 1912, s. 154.

⁶ Idem: *O znaczeniu stowarzyszeń* (1905—1906). W: Idem: *Pisma* T. 1, op. cit., s. 256.

zyskiwanych, braterstwa, godności jednostki, jej podmiotowości w gospodarce i kulturze, wolności, itd.

Koncepcję kooperatyw i stowarzyszeń oraz rewolucji moralnej można określić jako wizję równoległego, harmonijnego rozwoju społecznego — rozwoju gospodarczego oraz doskonalenia moralnego, które znajdują się w stanie wzajemnego uwarunkowania i które, w momencie nagromadzenia się zmian ilościowych — w gospodarce i moralności, doprowadzą do zmiany jakościowej na płaszczyźnie ogólnospołecznej, tj. do powstania nowego ustroju społecznego. Jedyńm twórcą owego równoległego rozwoju społecznego jest prospołecznie nastawiony człowiek. *Można sądzić — stwierdza M. Wałęska-Siemińska — że emancypacja człowieka jest (wedle Abramowskiego) wartością nadrzędną, nadaje walce o zmianę ustrojową metafizyczny patos*⁷.

Idea demokracji opracowana przez Abramowskiego charakteryzuje się radykalnym humanizmem, a to dlatego, że autor przyjął założenie, iż podmiotem demokracji jest i winna być jednostka ludzka. Zapewne pod wpływem tej idei Ignacy Fik sformułował w okresie międzywojennym koncepcję *demokracji całkowitej*. W pracy pt. *O żywą treść demokracji* (1938 r.) głosił, że demokracja powinna być budowana przez człowieka wolnego, tworzącego, zgodnie ze swymi potrzebami oraz wartościami humanistycznymi, wszystkie struktury społeczne: gospodarcze, polityczne i kulturalne⁸. Z uwagi na ów radykalny humanizm — koncepcje obu autorów zajmują wyjątkowe miejsce w nowożytnej, europejskiej myśli o demokracji. Twórcy tej myśli, poczynając od B. S p i n o z y, formułowali różne jej wersje, zgodnie jednakże z założeniem, iż podmiotami tworzącymi demokrację są zawsze grupy społeczne

Należy obecnie wyjaśnić kwestię streszczającą się w pytaniu: czy kooperatyzm, rewolucja moralna i demokracja⁹ oparta na stowarzyszeniach są opracowaniami ideologicznymi — i tak je dotąd traktowałem, zgodnie z opinią interpretatorów twórczości Abramowskiego — czy też któraś z nich może ewentualnie kandydować do miana teorii. Pojęcia rewolucji moralnej oraz demokracji wyrastającej ze stowarzyszeń są rozwijane, zwłaszcza pojęcie rewolucji moralnej, prawie wyłącznie za pomocą zdań wartościujących, które z jednej strony zawierają krytykę za-

⁷ M. Wałęska-Siemińska: *Socjalizm Edwarda Abramowskiego*. „Edukacja Filozoficzna” 1987, nr 2, s. 139.

⁸ I. Fik: *O żywą treść demokracji*. Warszawa 1987.

⁹ Charakterystykę oraz rekonstrukcję teorii kooperatywności i społeczeństwa stowarzyszeń przedstawiam w: *Edwarda Abramowskiego teoria kooperatywności oraz stowarzyszeń*. „Kultura i Społeczeństwo” 1989 (w druku). Por. również O. Lange: *Socjologia i idee społeczne Edwarda Abramowskiego*. W: Idem: *Wizje gospodarki socjalistycznej. Wybór pism*. Warszawa 1985.

stanego stanu moralności oraz krytykę ustroju kapitalistycznego; z drugiej zaś formułują cele — wartości odrodzenia moralnego oraz cele — wartości demokracji tj. upodmiotowienie polityczne człowieka, uczynienie go wolnym od wszelkiego wyzysku, zalecają ażeby był twórcą wszystkich dziedzin życia społecznego. Ze względu zatem na wartościujący charakter analiz zjawisk społecznych oraz formułowaną wizję celów — wartości przyszłej demokracji — powiedzieć można, iż koncepcja jedna i druga mają status ideologiczny. Twierdzenia budujące owe koncepcje nie mogą podlegać procedurze sprawdzania.

Uważam natomiast, że Abramowskiego opisy i analizy ruchu kooperatyw spożywczych, formułowane za pomocą zdań obserwacyjnych oraz powiązanych z nimi hipotez uogólniających doświadczenia owego ruchu w Europie Zachodniej — stanowią teorię rozwoju kooperatyw. Autor wprawdzie wprowadza do rozważań opisy wartościujące, w tym cele — wartości wskazujące perspektywy rozwoju kooperatyw w przyszłości, lecz owe cele traktował jako hipotezy podlegające, przynajmniej częściowemu sprawdzeniu w praktyce ruchu kooperatyw. Przyjmuję tu ustalenia J. Kmity dotyczące naukowego statusu dyscyplin empirycznych, że w ich ramach zdania mogą być akceptowane jako twierdzenia naukowe o ile:

1. Możliwa jest *intersubiektywna kontrolowalność zdań proponowanych na twierdzenia naukowe*.
2. Możliwa jest *intersubiektywna komunikowalność zdań proponowanych na twierdzenia naukowe*¹⁰.

Przyjmując owe ustalenia jako prawomocne do objaśniania poglądów Abramowskiego dotyczących kooperatyw, należy stwierdzić, co następuje. Twierdzenia Abramowskiego o kooperatywach, m. in., że zapewniają podmiotowość jednostki w zakresie uchwalania prawa regulującego pracę kooperatywy, znoszą wyzysk ekonomiczny, zapewniają wolność jednostce w dziedzinie wyboru pracy itp. — twierdzenia te formułowane są na podstawie wybranych danych empirycznych (w pierwszej pracy pt. *Idee społeczne kooperatywu*, 1902 r.) oraz weryfikowane, po upływie paru lat, w innej pracy {*Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego*, 1912 r. }. A zatem spełniony został pierwszy warunek — (2) intersubiektywna komunikowalność zdań. Twierdzenia Abramowskiego były też weryfikowane oraz akceptowane przez innych teoretyków kooperatywu.

¹⁰ J. Kmity: *Wykłady z logiki i metodologii nauk*. Warszawa 1975, s. 163. Por. również s. 112, 136.

* *

*

Przechodząc do charakterystyki poglądów Abramowskiego o kulturze stwierdzić należy, że wyrażał je przeważnie w formie twierdzeń naukowych, a więc mówić można o pewnej teoretycznej koncepcji kultury, zarysowanej jedynie w ogólności. Poglądy te wyrażał także w formie zdań wartościujących, zajmował się zatem niektórymi ideologicznymi problemami kultury. Teoretyczny program i sposoby badań procesów społecznych, w tym kultury oraz kierunki i treść rozstrzygnięć ideologicznych Abramowskiego, były wyznaczane przez jego założenia filozoficzne, sformułowane w książce pt. *Pierwiastki indywidualne w socjologii* (1898 r.), w której przedstawiał metodę *fenomenalizmu socjologicznego*. Autor był przekonany, że owa metoda jest teorią *życia zbiorowego*¹¹. Problemy zaś filozoficzne socjalizmu *bezpaństwowego*, który wyrośnie ze społeczeństwa zorganizowanego w kooperatywach i stowarzyszeniach, autor opracował m. in. w książce pt. *Socjalizm a państwo. Przyczynek do krytyki współczesnego socjalizmu* (1904 r.). Abramowski zajmował się również problemami estetycznymi w rozprawie pt. *Co to jest sztuka* (1898 r.). Niektóre kwestie z owej rozprawy włączył do rozważań o kulturze oraz o społeczeństwie przyszłości.

Poglądy filozoficzne Abramowskiego, jego związki i opozycje w stosunku do marksizmu, filozofii Bergsona, Durkheima, Tarde' a i innych orientacji filozoficznych oraz ideologicznych zostały scharakteryzowane przez O. Langego, S. Rychlińskiego, R. Światło, S. Borzyma i A. Walickiego...¹². Dla tematu mych rozważań najważniejsze znaczenie posiada wspomniana metoda fenomenalizmu socjologicznego. Walicki pisze o *Fenomenalistycznej reinterpretacji materializmu historycznego*¹³ Abramowskiego, wedle której (w ramach owej metody) sprowadzał zjawiska życia społecznego do działań i faktów świadomości indywidualnej poszczególnej jednostki.

Jedynie świadomość indywidualna człowieka — pisał Abramow-

¹¹ Por. E. Abramowski: *Pierwiastki indywidualne w socjologii. Metafizyka doświadczenia* (Wybór, wstęp, komentarz: S. B o r z y m). Warszawa 1980, s. 123.

¹² O. Lange: *Socjologia i idee społeczne...*, op. cit.; S. Rychliński: *Fenomenalizm socjologiczny Edwarda Abramowskiego*. Warszawa 1938; R. Światło: *Przedmowa*. W: E. Abramowski: *Filozofia społeczna. Wybór pism*. Warszawa 1965; S. Borzym: *Edward Abramowski*. W: *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815—1918*. Warszawa 1986; A. Walicki: *Stanisław Brzozowski i Edward Abramowski*. W: *Polska, Rosja, marksizm. Studia z dziejów marksizmu i jego recepcji*. Warszawa 1985.

¹³ A. Walicki: op. cit., s. 289.

s k i — pozwala *Wyjaśnić charakter rzeczowy i samodzielny form społecznych* ¹⁴. Rozwój historii dokonuje się tak oto, że *dusza uspołeczniona* człowieka, *ujęta świadomie (...) wysunięta ze sfery czysto indywidualnego uczucia, staje się potrzebą lub uzdolnieniem* wytwórczym (...), *wysiłkiem celowym* ¹⁵. Suma owych uwarunkowanych przez świadomość indywidualną działań wytwórczych konstytuuje proces społeczny. Zatem świadomość jest czynnikiem determinującym procesy gospodarcze, polityczne i kulturalne. W świetle owych stwierdzeń można zrekonstruować założenie, będące dla Abramowskiego także dyrektywą metodologiczną i zarazem wytyczające kierunek badań teoretycznych i zainteresowań ideologicznych — że wszystkie procesy społeczne, w tym rozwój sztuki i kultury muszą być zredukowane do doznań, wyobrażeń i świadomości poszczególnej jednostki, a program przekształceń społecznych winien być budowany w celu wyzwolenia człowieka.

Oczywiste jest, iż robotnicze stowarzyszenia spożywców, kooperatywy, jawiły się Abramowskiemu jako niekwestionowany przykład dla sformułowanych przez niego poglądów. Kooperatywa powstaje jako wyraz owej duszy uspołecznionej poszczególnych jednostek, organizuje i spełnia potrzeby nie tylko ekonomiczne i kulturalne, lecz także potrzebę bycia podmiotem w procesach społecznych.

Abramowski nie zajmował się problemami metodologicznymi, jednakże z całą pewnością powyższe, zrekonstruowane założenie było przezeń przeważnie milcząco akceptowane jako dyrektywa metodologiczna. W związku z tym stwierdzić należy, iż autor — z uwagi na treść założenia — akceptował stanowisko indywidualizmu metodologicznego, które J. Kmita charakteryzuje następująco: *zwolennicy tej orientacji w nauce są przekonani, że wszelkie zjawiska, w tym prawidłowości charakteryzujące społeczeństwo czy grupy społeczne — dadzą się zawsze w ostatecznej instancji wyjaśnić przy pomocy prawidłowości odnoszących się do poszczególnych jednostek ludzkich*; podstawą owego poglądu jest psychologia, toteż badacze optujący za tym stanowiskiem są przekonani *o redukowalności praw społecznych do praw psychologicznych* ¹⁶.

Indywidualizm metodologiczny charakteryzuje, pisze autor, pozytywistyczną i neopozytywistyczną teorię poznania. Wspomnieć należy, że Abramowski negocował zarówno pozytywizm jak i *rewolucyjny marksizm*, zarzucając im, że przyznają społeczeństwu prymat nad jednostką. W przypadku pozytywizmu krytyka Abramowskiego skierowana

¹⁴ E. Abramowski: *Pisma*. T. 2, Warszawa 1924, s. 379.

¹⁵ Ibidem, s. 384.

¹⁶ J. Kmita: *Uwagi o neopozytywistycznej teorii poznania*. „Człowiek i Światopogląd” 1976, nr 2, s. 28.

była przeciwko Durkheimowi, który głosił, iż świadomość społeczna determinuje stan świadomości indywidualnej. Abramowski krytykował także pozytywistyczną psychologię introspekcyjną oraz związany z nią pozytywistyczny sposób postępowania badawczego głoszony przez J. S. Milla, że podstawą wiedzy są nasze wrażenia zmysłowe, które powstają w kontakcie ze światem zewnętrznym. Na podstawie krytyki psychologii introspekcyjnej Abramowski sformułował własną teorię psychologii, której charakterystyka nie wchodzi w zakres mych rozważań, sformułował także twierdzenia dotyczące procesu społecznego.

Zdaniem Abramowskiego wszystkie zjawiska społeczne dzielą się na psychiczne i fizyczne. Pisał, że: *Specjalny atrybut zjawisk społecznych, który nie wydzielając ich z fizycznych i psychicznych w trzecią kategorię, wyodrębnia się jednak od nich, jest to jakby synteza obu tych charakterów: fizyczne uduchowiają się, stając się społecznymi, psychiczne zaś — obiektywizują się; jedne i drugie stają się rzeczami psychicznymi*¹⁷. W związku z tym poglądem autora Walicki stwierdza, że rzeczy fizyczne przekształcają się wskutek działalności jednostek w *towar lub przedmiot kultu i w ten sposób stają się ucieleśnieniem pewnych pożądań ludzkich, symbolami określonych wartości (...), z drugiej strony należą tu stany psychiczne (np. ludzkie potrzeby) ucieleśniające się w wytworach i instytucjach, które uległy uprzedmiotowieniu i poczęły narzucać się naszej świadomości*¹⁸. Na podstawie cytowanych stwierdzeń — rekonstrukcję kolejnego założenia, które Abramowski akceptował, można ująć następująco: do wszelkiej działalności ludzkiej oraz jej przedmiotowych (fizycznych) wytworów przypisane są zawsze określone wartości, formułowane przez duszę psychiczną. Założenie to, podobnie jak poprzednie, określało kierunek badań naukowych autora, głównie w zakresie etyki (por. pracę pt. *Etyka a rewolucja*, 1899 r.), a także badanie wartości estetycznych oraz ideologicznych; zakładało, że skoro rzeczy fizyczne uduchowiają się, to muszą towarzyszyć im określone wartości. Przy czym Abramowski nie zdefiniował pojęcia wartości, nie wiadomo zatem czym jest wartość: czy ekwiwalentem rzeczywistości przedmiotowej, czy jedynie stanów psychicznych. Wiadomo tylko, iż wartość jest konstytuowana przez przeżycie oraz intelekt.

* *

*

Rozpoczynając charakterystykę oraz rekonstrukcję twierdzeń teoretycznych Abramowskiego o kulturze należy powiedzieć, że zgodnie z drugim założeniem pojmował on kulturę w znaczeniu szerokim, glo-

¹⁷ E. Abramowski: *Filozofia społeczna...*, op. cit., s. 90.

¹⁸ A. Walicki: op. cit., s. 290—291.

balnym; włączał do kultury zjawiska *fizyczne i psychiczne*, jednostkowe i społeczne wytwory, zarówno materialne jak i duchowe, reguły i normy wedle których tworzone są owe wytwory oraz reguły i normy jednostkowych i zbiorowych zachowań, w tym zachowania polityczne wraz z ich instytucjami; stany psychiczne, w tym przeżycia religijne; uczucia *rozkoszy* związane z percepcją piękna, szerzej ujmując estetyczne *stany uczuciowe* powstające przy percepcji sztuki¹⁹.

Owo szerokie rozumienie kultury, milcząco przezeń akceptowane, albowiem nie zajmował się formułowaniem definicji, Abramowski akceptował, mniej lub więcej konsekwentnie, poczynając od pracy pt. *Idee społeczne kooperatywizmu*. W książeczce tej sformułował pojęcie *kultury demokratycznej*. Kultura ta jest ustanawiana w szczególności przez organizacje gospodarcze, handlowe, kulturalne, sposoby pracy i zachowania w ramach owych organizacji oraz takie postawy i wartości, jak: inicjatywność jednostek oraz normy regulujące ich działania, które warunkują istnienie organizacji, świadomość różnorodności potrzeb, tolerancja religijna, wolność myśli, równość wobec prawa, godność człowieka, *silnie rozwinięte sumienie obywatelskie, nieufność do biurokracji, silne poczucie instynktu samopomocy społecznej, indywidualizm człowieka* nastawiony prospołecznie²⁰.

Rekonstruując teoretyczne twierdzenia na podstawie analiz przedstawionych w *Ideach społecznych kooperatywizmu*, można powiedzieć, że:

1. Czynniki głównymi warunkującymi powstanie kultury demokratycznej są organizacje społeczne oraz wartości i normy regulujące funkcjonowanie organizacji oraz działania poszczególnych jednostek w ramach organizacji.

2. Czynnikiem głównym warunkującym powstanie demokracji politycznej jest istnienie kultury demokratycznej. Twierdzenia owe należy uznać za prawa naukowe określające relacje następstwa zjawisk, można je rekonstruować w tej postaci także na podstawie innych prac Abramowskiego²¹.

Wyszczególnione prawa są zgodne z treścią założenia pierwszego oraz charakteryzują relacje między zjawiskami w ruchu kooperatyw oraz w demokracji szwajcarskiej, w której lud stworzył *konstytucję polityczną* opartą o oddolne organizacje. Demokracja szwajcarska była kształtowana najpierw przez organizacje, następnie przez kulturę demokratyczną.

¹⁹ E. Abramowski: *Co to jest sztuka*. W: *Filozofia społeczna...*, op. cit., s. 43.

²⁰ Idem: *Idee społeczne kooperatywizmu*. Warszawa 1902, s. 13—15.

²¹ Por. idem: *O znaczeniu stowarzyszeń*. W: Idem: *Pisma*. T. 1, op. cit., s. 252, 256; *Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego*, op. cit., s. 62, 65. Autor w *Kooperatywie...* używał pojęcia „Rzeczpospolita kooperatywna” jako synonimu prawdziwej demokracji, op. cit., s. 151 i n.

Abramowski pisał, że *Lud Polski takiej kultury nie ma dotychczas* i dlatego nie jest to *społeczeństwo nowoczesne*. Brak w Polsce, z wyjątkiem zaboru poznańskiego, zrzeszeń społecznych. Społeczeństwo jest tedy *zbiorowiskiem luźnych jednostek, wyczekujących, jakie reformy będą mu dane* od władzy, czyli że będą to *reformy policyjne, z góry*²². W Polsce brak obu czynników — organizacji i kultury demokratycznej — warunkujących powstanie demokracji politycznej. Dlatego też należy — głosił Abramowski — szczególnie uporczywie rozpowszechnić w kraju idee kooperatywu i społeczeństwa zorganizowanego w formie stowarzyszeń w celu zapoczątkowania budowy kultury demokratycznej.

Autor odwołując się z jednej strony do doświadczeń ruchu kooperatyw oraz demokracji szwajcarskiej, z drugiej zaś do sytuacji człowieka w ustrojach niedemokratycznych — sformułował dwa pojęcia teoretyczne:

1. *Typ demokratyczny człowieka.*
2. *Typ niewolniczy człowieka*²³.

Zdaniem Abramowskiego pojęcia te pozwalają interpretować stan kultury oraz sytuację socjologiczną i polityczną ludzi w różnych ustrojach społecznych. W kulturze demokratycznej i w ramach demokracji politycznej dominującym jest typ pierwszy — to człowiek, który *Zycie tworzy*, kreując wszystkie dziedziny rzeczywistości i samego siebie; jest to człowiek o pełnej tożsamości, którą charakteryzuje zgodność myśli i czynu, realizuje bowiem swe potrzeby zgodnie z wyznawanymi wartościami.

W społeczeństwach niedemokratycznych, w których procesami społecznymi kieruje biurokracja państwowa — dominuje typ niewolniczy człowieka. Człowiek jest *pionkiem w rękach biurokracji*, cechuje się rozwojeniem osobowości: w świadomości konstruuje szlachetne ideały (wolność, solidarność, godność itp.), zaś w doświadczeniu empirycznym jest zniewolony *szablonem życia* wytworzonym przez biurokrację — musi bowiem realizować nakazy płynące z góry; jednostka znajduje się w sytuacji przedmiotu, bez możliwości *swobodnego* realizowania osobistych potrzeb.

Typ pierwszy człowieka tworzy rzeczy zgodnie z własnymi wartościami, a zatem zarówno wartości jak i przedmioty jawią się mu jako własne. Typ drugi traktuje kulturę jako coś obcego, bowiem jej wartości są dane z góry, a rzeczy, które wytwarza wedle owych wartości, muszą się objawiać jako wrogie, przeciwstawiające się własnym, prywatnie wyznawanym ideałom.

Abramowski uważał, że w ramach kooperatyw dokonuje się ekonomiczna (uspołecznienie własności), polityczna (podmiotem władzy jest

²² Idem: *Idee społeczne kooperatywu*, op. cit., s. 13—14.

²³ Ibidem, s. 16—19.

każdy członek kooperatywy) i moralna *rewolucja ciągła*, która kształtuje typ demokratyczny człowieka, doprowadzając, jak wspomniałem do powstania demokracji politycznej. Rewolucja zaś proletariacka, dąży do zbudowania własnego państwa, w którym *rządy proletariatu* będą spełniane *za pomocą biurokracji*²⁴, a więc będą to rządy „z góry”, zatem w dalszym ciągu, chociaż w zmienionej sytuacji politycznej, człowiek będzie typem niewolniczym. Nastąpi ekonomiczne i polityczne wyzwolenie klasy robotniczej — bez wyzwolenia politycznego poszczególnej jednostki. Instytucje państwowe, w tym kulturalne, własność państwowa środków produkcji muszą być kierowane przez biurokrację, która będzie, z konieczności techniczno-organizacyjnych, traktować jednostki jako przedmiot życia społecznego. A zatem, również w tym typie państwa nie ukształtuje się kultura demokratyczna.

Abramowski posługiwał się Marksowskim prawem materializmu historycznego, że walka klasowa determinuje rozwój społeczny. Pisał, że: *Walka klasowa jest to ognisko, z którego wychodzi nieprzerwany szereg przekształceń społecznych (w stosunkach produkcji, w kulturze itp.), gdzie owa walka słabnie (tam pojawia się), (...) zastój społeczny i cywilizacyjny; głosił, iż walka klas jest siłą przewrotną i twórczą* dlatego, że wywołuje *w mózgach ludzkich zarzewie nowych potrzeb* (ekonomicznych i kulturalnych), które uruchamiają działania przedmiotowe w celu ich realizacji²⁵. Zdaniem autora właśnie walka klasowa na płaszczyźnie ekonomicznej doprowadziła do powstania kooperatyw, zaś w kulturze uwarunkowała powstanie wartości ideologicznych i moralnych proletariatu oraz powstanie samodzielnych instytucji kulturalnych — organizacje światowe, domy kultury, prasa robotnicza itp.²⁶. Sądzę, iż do streszczonych tu poglądów Abramowskiego, że walka klasowa jest w ostatniej instancji jedyną siłą przemian w dziedzinie wartości — nawiązał J. B r u n w książce pt. *Stefana Żeromskiego tragedia pomyłek* (1926 r.), w której sformułował twierdzenie, iż różnorodność wartości ideologicznych i moralnych w literaturze polskiej, rozwijanej w poszczególnych zaborach, jest zdeterminowana różnicami w *nateżeniu walk klasowych*; twierdzenie to, głosił, winno być zarazem dyrektywą metodologiczną stosowaną przy badaniu rozwoju literatury.

*   *
*

Ideologiczne (wartościujące) analizy kultury oraz postulaty przyszłego jej rozwoju — Abramowski formułował w ramach rozważań

²⁴ E. Abramowski: *Socjalizm i państwo...*, op. cit., s. 282—283.

²⁵ Ibidem, s. 257.

²⁶ Ibidem, s. 258.

o kooperatywach i demokracji. Opisane wartości rozwijano w kooperatywach i stowarzyszeniach, będące zarazem wartościami kultury demokratycznej oraz kształtujący się typ człowieka demokratycznego — oto, zdaniem Abramowskiego — pierwszy zespół celów społeczeństwa bezklasowego w przyszłości, które określał także pojęciem *komunizmu*. Społeczeństwo komunistyczne powstanie wówczas, gdy wszystkie dziedziny życia będą rozwijane przez stowarzyszenia, gdy wyszczególnione wartości będą powszechnie akceptowane i realizowane. Według autora *zasadą polityczną komunizmu jest bezpaństwo, usunięcie czynnika biurokracyjno-policyjnego ze stosunków pomiędzy ludźmi*; kolejnym zaś celem tego ustroju jest *obdarzenie człowieka bezwzględną swobodą indywidualną*²⁷ w zakresie wyboru sposobów pracy i życia. Swoboda wyboru sposobu życia i pracy musi uwzględniać dwie normy: nie szkodzić innym poprzez sposób życia oraz przez pracę przyczyniać się do dobrobytu innych ludzi.

Abramowski pisał, że w dotychczasowych ustrojach tępieno *zmysł używania życia przez kierat pracy*. Uważał, iż uspołecznienie środków produkcji i zniesienie wyzysku oraz rozwój stowarzyszeń niezbędnych dla zapewnienia rozwoju jednostki i społeczeństwa — pozwolą skrócić dzień pracy do paru godzin. Wówczas będzie możliwe zrealizowanie trzeciego celu komunizmu — wyzwolenie człowieka od przymusu pracy; wówczas będzie mógł zrealizować *cele życia*: piękno, zabawę i miłość. Będą to cele — wartości autonomiczne, *same dla siebie*, nie będą bowiem podporządkowane żadnym innym wartościom. Abramowski w rozprawie pt. *Co to jest sztuka* dowodził, że piękno jest *na wskroś indywidualne*, musi zatem być dla jednostki (twórcy i odbiorcy) wartością autonomiczną. W społeczeństwie przyszłości nastąpi wyzwolenie od pracy — owo wyzwolenie jest niezbędnym warunkiem wyzwolenia człowieka do sztuki, *potęgującym jego swobodę indywidualną*²⁸. Skoro nastąpi owo wyzwolenie od kieratu pracy i zapanują wymienione wartości, to nastąpi nareszcie *prawdziwy wybuch* indywidualności ludzkich, w tym niespotykany w historii rozwój talentów artystycznych.

W książce pt. *Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu pracującego* Abramowski, nawiązując do sformułowanej koncepcji rewolucji moralnej, przedstawił dwa nowe pojęcia: *odrodzenie moralne człowieka* oraz *odrodzenie narodu*. Treści obu pojęć, budowane za pomocą sądów wartościujących, odnosiły się zarówno do aktualnego, jak i przyszłego stanu społeczeństwa i kultury. Na treść pojęcia odrodzenia moralnego człowieka składały się wyłącznie wartości ideologiczne (wolność, sprawiedli-

²⁷ Idem: *Etyka i rewolucja (1893)*. W: *Filozofia społeczna...*, op. cit., s. 204.

²⁸ Idem: *Co to jest sztuka*. W: *Filozofia społeczna...*, op. cit., s. 58.

wość, wspólna własność, solidarność), moralne (przyjaźń, braterstwo, wzajemna pomoc) oraz wartości, lub używając innego terminu, normy instrumentalne, wskazujące jak regulować rozwój procesów społecznych: samodzielność inicjatyw, uzdolnienie do inicjatyw organizatorskich w gospodarce i kulturze, wiedza o społeczeństwie itp. Wartościom tym oraz normom Abramowski przeciwstawiał przede wszystkim etykę *samolubstwa* i *egoizmu* oraz dominującą w kapitalizmie normę nakazującą wykorzystanie umiejętności i zdolności człowieka dla wyłącznie egoistycznych celów bogacenia się²⁹. Oczywiście, odrodzenie moralne człowieka jest nadrzędnym celem rewolucji moralnej.

Odrodzenie narodu zachodzi równolegle do odrodzenia moralnego człowieka — oba zjawiska są dialektycznie uwarunkowane. Pojęcie odrodzenia narodu było konstytuowane wyłącznie przez wartości instrumentalne, odnoszące się do ściśle określonych, społecznych procesów życia materialnego: oszczędność, zysk i maksymalny obrót towarami w kooperatywach spożywczych — prowadzą do ich bogactwa, obrony przed wyzyskiem, wyzwalamy inicjatywy budowania stowarzyszeń; wyzwolenie od wyzysku i lichwiarstwa prowadzi do zakładania robotniczych zakładów produkcyjnych oraz banków; rozwój stowarzyszeń i kooperatyw doprowadza do kultury demokratycznej, do nowoczesności. Tak rozumiane odrodzenie narodu *wzbogaca* go ekonomicznie, wyzwala od uzależnienia od obcego kapitału, sprawia, że dany naród (Abramowski miał na uwadze przede wszystkim Polskę) o własnych siłach zaczyna budować swoją historię.

²⁹ Idem: *Kooperatywa jako sprawa wyzwolenia ludu...*, op. cit., s. 157—160.